

الْحَمْدُ لِلَّهِ

تعهدنامه‌ی اصالت اثر و رعایت حقوق دانشگاه

تمامی حقوق مادّی و معنوی مترتب بر نتایج، ابتکارات، اختراعات و نوآوری‌های ناشی از انجام این پژوهش، متعلق به **دانشگاه محقق اردبیلی** می‌باشد. نقل مطلب از این اثر، با رعایت مقرّرات مربوطه و با ذکر نام دانشگاه محقق اردبیلی، نام استاد راهنما و دانشجو بلامانع است.

اینجناب **اکرم پناهی** دانش‌آموخته‌ی مقطع کارشناسی ارشد رشته‌ی **زبان و ادبیات فارسی** گرایش **زبان و ادبیات فارسی** دانشکده‌ی **علوم انسانی** دانشگاه محقق اردبیلی به شماره‌ی دانشجویی ۸۹۱۱۱۶۳۱۱۵ که در تاریخ ۹۲/۶/۲۴ از پایان‌نامه‌ی تحصیلی خود تحت عنوان **ترجمه و تحلیل بلاغی بیست قصیده از قصاید ابو تمام** دفاع نموده‌ام، متعهد می‌شوم که:

(۱) این پایان‌نامه را قبلاً برای دریافت هیچ‌گونه مدرک تحصیلی یا به عنوان هرگونه فعالیت پژوهشی در سایر دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی و پژوهشی داخل و خارج از کشور ارائه ننموده‌ام.

(۲) مسؤلیت صحت و سقم تمامی مندرجات پایان‌نامه‌ی تحصیلی خود را بر عهده می‌گیرم.

(۳) این پایان‌نامه، حاصل پژوهش انجام شده توسط اینجناب می‌باشد.

(۴) در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران استفاده نموده‌ام، مطابق ضوابط و مقرّرات مربوطه و با رعایت اصل امانتداری علمی، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در متن و فهرست منابع و مأخذ ذکر نموده‌ام.

(۵) چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده یا هرگونه بهره‌برداری اعم از نشر کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان‌نامه را داشته باشم، از حوزه‌ی معاونت پژوهشی و فناوری دانشگاه محقق اردبیلی، مجوزهای لازم را اخذ نمایم.

(۶) در صورت ارائه‌ی مقاله‌ی مستخرج از این پایان‌نامه در همایش‌ها، کنفرانس‌ها، سمینارها، گردهمایی‌ها و انواع مجلات، نام دانشگاه محقق اردبیلی را در کنار نام نویسندگان (دانشجو و اساتید راهنما و مشاور) ذکر نمایم.

(۷) چنانچه در هر مقطع زمانی، خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن (منجمله ابطال مدرک تحصیلی، طرح شکایت توسط دانشگاه و ...) را می‌پذیرم و دانشگاه محقق اردبیلی را مجاز می‌دانم با اینجناب مطابق ضوابط و مقرّرات مربوطه رفتار نماید.

نام و نام خانوادگی دانشجو: **اکرم پناهی**

امضا

تاریخ

۹۲/۶/۲۴

دانشکده‌ی علوم انسانی
گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی

پایان‌نامه برای دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد
در رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی گرایش زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

**ترجمه و تحلیل بلاغی بیست قصیده از قصاید ابو تمام
(از نظر بدیع و بیان)**

استادراهنما:

دکتر محمد یآوری

استادمشاور:

دکتر شهریار گیتی

پژوهشگر:

اکرم پناهی

شهریور ۹۲

دانشکده‌ی علوم انسانی
گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی

پایان‌نامه برای دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد
در رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی گرایش زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

ترجمه و تحلیل بلاغی بیست قصیده از قصاید ابو تمام (از نظر بدیع و بیان)

پژوهشگر:
اکرم پناهی

ارزیابی و تصویب شده‌ی کمیته داوران پایان‌نامه با درجه‌ی.....

امضاء	سمت	مرتب‌ه‌ی علمی	نام و نام خانوادگی
	استاد راهنما و رییس کمیته‌ی داوران	استادیار	محمد باوری
	استاد مشاور	استادیار	شهریار گیتی
	داور	استادیار	عسگر صلاحی

شهریور ۹۲

تقدیم بہ:

بہ روح مادر مہربانم و عزیز دلی کہ صادقانہ و عاشقانہ دوستش می دارم.

سپاسگزاری

اینک کہ بہ لطف پروردگار بہ مرحلہ پایانی این دورہ تحصیلی رسیدہ ام، بر خود لازم می دانم از استادانہای خود جناب آقای دکتر محمدیوری، استاد مشاور جناب آقای دکتر شہریار کیتی و از جناب آقای دکتر عسکر صلاحی بعنوان داور، همچنین از اساتید محترم دورہ کارشناسی ارشد لشکر و قدر دانی نمایم.

نام خانوادگی دانشجو: پناهی	نام: اکرم
عنوان پروژه: ترجمه و تحلیل بلاغی بیست قصیده از قصاید ابو تمام (از نظر بدیع و بیان)	
استاد راهنما: دکتر محمد یآوری	
استاد مشاور: دکتر شهریار گیتی	
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	رشته: زبان و ادبیات فارسی
گرایش: زبان و ادبیات فارسی	دانشگاه: محقق اردبیلی
دانشکده: علوم انسانی	تاریخ دفاع: ۹۲/۶/۲۴
	تعداد صفحات: ۲۸۳
<p>چکیده:</p> <p>ابوتمام از شاعران بزرگ و نوآور در شعر عربی است. در دیوان او نمونه‌هایی از آرایه‌های ادبی و تعبیر شاعرانه را می‌توان یافت. بعدها بسیاری از شعرای ادب عربی و فارسی متأثر از مضامین شاعرانه او بوده‌اند. در این پژوهش ابتدا مقدمه‌ای در شرح زندگانی ابوتمام، نوشته‌هایی درباره او، روی آوردنش به شعر، سفرها، کسب شهرت و منصب، ارتباطش با شاعران هم عصرش، ویژگی‌های شخصیتی، فکری و شعری‌اش، شعر دوره عباسی، موضوعات آن، ویژگی‌ها و مایه‌های شعری ابوتمام، شگردهای وصفی و تصنیع، معانی و عقلانیت، ابوتمام و جنبش نوآوری در شعر، اوضاع اجتماعی _ فرهنگی در عصر ابوتمام و تأثیر فلسفه و حکمت یونانی و بالیدن روند ترجمه، آورده شده است. سپس بیست قصیده از دیوان ابوتمام انتخاب، ضمن توضیح معانی مفردات، ترجمه‌ای از بیت به دست داده شده و در مرحله بعد نکات بلاغی بیت که می‌تواند به شناخت زیبایی‌های بیت کمک کند، استخراج شده است. که با تأمل در این نکات بلاغی می‌توان دریافت که از بین صنایع معنوی، تشبیه از نوع بلیغ و اضافه‌ی تشبیهی، مجاز از نوع جزئیّه و مضاف و مضاف‌الیه، کنایه از نوع صفت و مهم تر از همه استعاره خصوصاً نوع مکنیه و تخیلیّه و هم‌چنین استعاره‌ی مصرّحه‌ی اصلیّه‌ی مرشّحه کاربرد وسیعی دارند. از نظر صنایع لفظی هم صنعت جناس خصوصاً جناس اشتقاق و نیز صنعت تضاد و مراعات‌النظیر بیشترین کاربرد را دارند.</p>	
<p>کلید واژگان: ابوتمام، شعر دوره عباسی، ویژگی‌های شعر ابوتمام، آرایه‌های معنوی، آرایه‌های بدیعی.</p>	

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	فصل اول: کلیات .....
۲.....	مقدمه .....
۳.....	بیان مسئله .....
۴.....	اهداف تحقیق .....
۴.....	هدف و ضرورت تحقیق .....
۵.....	مبانی نظری و پیشینه تحقیق .....
۶.....	پیشینه‌ی تحقیق .....
۱۰.....	روش اجرای طرح .....
۱۱.....	۱- زندگی نامه‌ی ابوتّمّام .....
۱۱.....	۱-۱- تولّد و وفات .....
۱۲.....	۱-۲- نوشته‌هایی درباره‌ی او .....
۱۴.....	۱-۳- روی آوردن به عرصه‌ی شعر .....
۱۵.....	۱-۴- آغاز سفرهایی طولانی .....
۱۸.....	۱-۵- آغاز شهرت و کسب منصب .....
۱۹.....	۱-۶- ادامه‌ی سفرها این بار در ایران .....
۲۰.....	۱-۷- سال‌های پایانی عمر ابوتّمّام .....
۲۲.....	۱-۸- رابطه با شاعران معاصر .....
۲۳.....	۱-۹- خصوصیات شخصیتی و فکری ابوتّمّام .....
۲۵.....	۱-۱۰- آثار ابوتّمّام .....
۲۸.....	۲- خصوصیات شعری ابوتّمّام .....
۲۹.....	۲-۱- ادبیّات در زمان خلافت عبّاسیان .....

۳۰	۲-۲- شعر در دوره‌ی عبّاسی
۳۳	۲-۳- گسترش موضوعات شعری در عصر عبّاسی
۳۷	ویژگی‌های شعر ابوتّمّام
۳۹	۳- مایه‌های شعری ابوتّمّام
۳۹	۳-۱- مدیحه سرایی
۳۹	۳-۲- هجو
۳۹	۳-۳- رثاء
۴۰	۳-۴- اشعار معنوی (زهدیات)
۴۰	شگردهای وصفی و تصنیع
۴۲	معانی و عقلائیّت
۴۴	ابوتّمّام و جنبش نوآوری در شعر (نوآوری در مضمون و محتوا)
۴۵	اوضاع اجتماعی - فرهنگی در عصر ابوتّمّام
۴۶	تأثیرات فلسفه و حکمت یونانی و بالیدن روند ترجمه
۴۹	فصل دوّم: قصاید
	قصیده‌ی اوّل: و قال یمدحُ المعتصم بالله أبا اسحق محمد بن هارون الرّشید و یدکر حریق عموریه و فتحها
۵۰	[من البسیط]
۵۴	قصیده‌ی دوّم: قال یمدحُ مالک بن طوق التغلّبی [من الکامل]
۵۴	قصیده‌ی سوّم: و قال عمر بن طوق بن مالک بن طوق التغلّبی [من الکامل]
۵۹	قصیده‌ی چهارم: فی مدح حسن بن سهل أيضاً [من الطویل]
۶۱	قصیده‌ی پنجم: و قال یمدحُ أبا سعید محمد بن یوسف الثغرّی [من الخفیف]
۶۴	قصیده‌ی ششم: و قال یمدحُ أبا دُلف القاسم بن عیسی العجلی [من الطویل]
۶۷	قصیده‌ی هفتم: و قال یمدحُ إسحق بن إبراهیم بن مُصعب [من البسیط]

- قصیده‌ی هشتم: و قال یمدحُ أبا المغیثِ موسی بن إبراهیم الرافقی [من مخلع البسیط] ۶۸
- قصیده‌ی نهم: و قال یمدحُ أبا عبدِ الله حفصَ بنَ عُمَرَ الأزدیّ [من الطویل] ۷۰
- قصیده‌ی دهم: و قال یمدحُ أحمد بن المعتصم [من الکامل] ۷۲
- قصیده‌ی یازدهم: و قال یمدحُ المأمون [من الکامل] ۷۴
- قصیده‌ی دوازدهم: و قال یرثی خالد بن یزید الشیبانی [من المتقارب] ۷۷
- قصیده‌ی سیزدهم: و قال یرثی محمد بن حمید الطائی [من الطویل] ۸۱
- قصیده‌ی چهاردهم: و قال یرثی القاسم بن طوق [من الطویل] ۸۳
- قصیده‌ی پانزدهم: و قال یرثی یحیی بن عمران القمّی [من البسیط] ۸۵
- قصیده‌ی شانزدهم: و قال یرثی بنی حمید [من البسیط] ۸۷
- قصیده‌ی هفدهم: و قال یُعاتبُ جعفر بن دینار [من الکامل] ۸۸
- قصیده‌ی هیجدهم: و قال یُعاتبُ الحسن بن وهب [من البسیط] ۸۹
- قصیده‌ی نوزدهم: و قال یصِفُ سوءَ مطلبه بنیسا بور و یشکو الدهر [من الوافر] ۹۰
- قصیده‌ی بیستم: و قال یفخرُ بقومه عند انصرافه من مصر [من الطویل] ۹۱
- ترجمه‌ی قصیده‌ی اول ۹۲
- ترجمه‌ی قصیده‌ی دوّم: ۱۱۳
- ترجمه‌ی قصیده‌ی سوّم: ۱۲۲
- ترجمه‌ی قصیده‌ی چهارم: ۱۳۳
- ترجمه‌ی قصیده‌ی پنجم: ۱۳۹
- ترجمه‌ی قصیده‌ی ششم: ۱۵۲
- ترجمه‌ی قصیده‌ی هفتم: ۱۶۲
- ترجمه‌ی قصیده‌ی هشتم: ۱۶۶
- ترجمه‌ی قصیده‌ی نهم: ۱۷۱
- ترجمه‌ی قصیده‌ی دهم: ۱۸۰

۱۸۸	ترجمه‌ی قصیده‌ی یازدهم:
۱۹۹	ترجمه‌ی قصیده‌ی دوازدهم:
۲۱۲	ترجمه‌ی قصیده‌ی سیزدهم:
۲۲۰	ترجمه‌ی قصیده‌ی چهاردهم:
۲۲۷	ترجمه‌ی قصیده‌ی پانزدهم:
۲۳۶	ترجمه‌ی قصیده‌ی شانزدهم:
۲۳۹	ترجمه‌ی قصیده‌ی هفدهم:
۲۴۳	ترجمه‌ی قصیده‌ی هیجدهم:
۲۴۷	ترجمه‌ی قصیده‌ی نوزدهم:
۲۵۰	ترجمه‌ی قصیده‌ی بیستم:
۲۶۱	نتیجه‌گیری:
۲۶۳	جدول صنایع ادبی
۲۶۶	منابع

فصل اوّل:

کلیّات

با دقت و تأمل در آثار ادب فارسی و عربی باید گفت که ادب فارسی با ادبیات عرب به طور چشمگیری در آمیخته است. بهتر است بگوییم ادب فارسی بسیاری از داشته‌های خود را از ادب عربی وام گرفته است. مهم‌ترین اقتباسات ادب فارسی از ادب عربی را باید در مقوله‌های عروض، قافیه، معانی و بیان و معیارهای نقد سنتی ادبیات جست و جو کرد. علاوه بر آن شعر و نثر پارسی نیز متأثر از زبان عربی است. در این بین قرآن کریم مهم‌ترین منبع و آب‌سخور بوده است. بعد از قرآن کریم، احادیث نبوی و در مرحله بعد اشعار شاعران عرب در این داد و ستد نقش داشته‌اند.

اخذ و حفظ قالب قصیده یکی از مهم‌ترین مواردی است که از ادبیات عرب به ادبیات فارسی راه یافته است و قالبی چون غزل نیز بعدها از تغزلات آن متنزع شده و قالبی مجزاً و مشخص را تشکیل داده است. گفته شد که معیارهای نقد سنتی و بلاغی از میراث ادیبان عرب است که به زبان فارسی راه یافته است. از طرفی یکی از جنبه‌های اعجاز قرآن کریم، اعجاز بلاغی آن است که بسیاری از فصحای عرب و آشنایان در برابر آن سر تسلیم فرود می‌آورند. اما می‌توان گفت که این بعد از قرآن کریم به دلیل نبود آشنایی غیر عرب با بلاغت عربی قابل درک نیست. خوانش و فهم آثار شاعران و ادیبان عرب می‌تواند کمکی در درک این بعد از قرآن کریم باشد.

دیگر این که علی‌رغم پیوند چندین ساله‌ی ادب فارسی و عربی، ایرانیان با ادبیات عربی آشنایی چندانی ندارند. و فقط منحصر به ادیبان و شاعران درجه اول است و این در حالی است که برای درک عمیق متون اصیل فارسی آشنایی با ادب عربی ضروری است. برای جبران این نقص لازم است تا دیوان‌های شاعران بزرگ عرب همراه با شرح و نقد بلاغی به زبان فارسی ترجمه شود تا برای عموم علاقه‌مندان قابل استفاده باشند.

بیان مسئله

- بیشترین تصاویر شعری به کار رفته در اشعار ابوتّمّام کدام است؟
- ابوتّمّام در اشعار خود بیشتر از کدام صنایع لفظی استفاده کرده است؟
- او در اشعار خود بیشتر از کدام صنایع معنوی استفاده کرده است؟
- آیا ابوتّمّام استعاره گراست یا تشبیه گرا؟
- میزان به کارگیری تصاویر شعری و صنایع ادبی در اشعار ابوتّمّام کدام است؟

اهداف تحقیق

- به دست دادن ترجمه‌ی روان و گویا همراه با معانی لغات و اصطلاحات از اشعار ابوتّمّام.
- تبیین میزان و قدرت به کارگیری تصاویر شعری در اشعار ابوتّمّام.
- تدوین و ترسیم میزان به کارگیری صنایع ادبی در اشعار ابوتّمّام.
- بازنمایی صناعی که در مقایسه با صنایع دیگر در اشعار ابوتّمّام بیشتر جلب توجه می‌کند.

هدف و ضرورت تحقیق

با توجّه به پیشینه‌ی زبان و ادب عرب و تأثیر چشمگیری که در زبان و ادبیات فارسی داشته است می‌توان از شاعران و نویسندگان بزرگ عرب اشخاص بسیاری را نام برد که در زمینه‌های گوناگون شعری از قبیل تفکر، سبک و موضوعاتی که در اثر خود به آنها پرداخته‌اند، مورد توجّه ادبای بلاد دیگر بوده‌اند. از این اهل فنّ و ادب می‌توان منتبّی، بشّاربن برد، ابوتّمّام و بسیاری کسان دیگر را برشمرد که منظور نظر خاصّ و عامّ بوده‌اند. ما برآنیم تا با ارائه‌ی ترجمه‌ی بخشی از اشعار ابوتّمّام و تحلیل بلاغی آن‌ها و بازنمایی زبان و تصاویر شعری او راه را برای دانشجویان و علاقه‌مندان به زبان و ادب عربی و آگاهی از اهمیّت و تأثیر آن در ادبیات فارسی هر چه بیشتر هموارتر سازیم.

مبانی نظری و پیشنهادی تحقیق

با نظر به اینکه ابوتّمّام از میان شعرای درجه‌ی اول عرب و از قدیم‌الایّام در شعرای ادب فارسی تأثیرگذار بوده و در زمان حاضر نیز مانند متنّبی، شاعر معروف عرب، کمابیش مورد توجه برخی ادبا و شعرا است لذا ترجمه و برگرداندن اشعار این شاعر برجسته‌ی عرب، مهمّ است و همین طور پرداختن به نکات بلاغی و ادبی اشعار وی، ارزشمند و لازم و ضروری به نظر می‌رسد. البتّه تاکنون کتاب‌ها و مقاله‌های زیادی در مورد ابوتّمّام و شعر او نوشته شده که البتّه بیشتر آنها به زبان عربی است اما از کتب و مقالاتی که به زبان فارسی مطالبی درباره‌ی ابوتّمّام در آنها ثبت شده است، برای نمونه می‌توان موارد ذیل را برشمرد:

۱- احمد ترجمانی‌زاده (۱۳۴۸) در کتاب تاریخ ادبیّات عرب بعد از اشاره مختصر به زندگی ابوتّمّام و اینکه او شاعری و اسلوب شعری بخصوص صناعات لفظی را از دیک الجن آموخته است، از خصوصیات شعری او چون مدح، هجاء و عتاب، غنایی بودن شعر و وصف سخن گفته است او معتقد است که مدحیاتی که ابوتّمّام گفته به طمع مال و شهرت بوده و این امر موجب ابتذال معانی و فساد ذوق در قصائدش گشته است. و در خصوص بدایع و محسنات شعری که به تقلید از مسلم بن ولید آورده است گاهی به افراط و اسراف رفته است. علاوه بر این وی عقیده دارد که ابوتّمّام با استعمال الفاظ وحشی و ترکیبات مضطرب، شعر خود را پیچیده و مبهم کرده است.

۲- رینولد نیکلسون (۱۳۶۹) در کتاب تاریخ ادبیّات ضمن معرفی بهترین گلچین‌های منظوم چون معلّقات که عنوان هفت قصیده از امروالقیس، طرفه و چند شاعر دیگر را دارد و همین طور مفضلیات مفضل الضّبّی به معرفی «حماسه» ابوتّمّام پرداخته و بعد از بیان دلیل تصنیف این اثر گفته است که حماسه شامل ده بخش است که عبارتند از: ۱- شهامت و پایداری، ۲- نوحه‌ها، ۳- رفتارهای نیکو، ۴- اشعار عاشقانه، ۵- هجو، ۶- مهمانداری و ستایش، ۷- توصیف، ۸- سفر و استراحت، ۹- لطائف و ۱۰- نکوهش زنان. رینولد نیکلسون با تحقیقاتی که در اشعار عرب و در شعر ابوتّمّام داشته به این نتیجه رسیده است که گسترش وسیع ذات طبیعی شعر مدیون سلیقه‌ی ابوتّمّام است و قدرت شاعری او در حماسه نمایان‌تر است تا در اشعارش.

۳- آذرتاش آذرنوش (۱۳۷۲) ذیل مدخل ابوتّمّام در دایرةالمعارف بزرگ اسلامی در خصوص شعر ابوتّمّام و این که اشعار او از سوی بزرگانی چون عبیدالله بن سلیمان و ابوحاتم سیستانی مورد انتقاد قرار گرفته، نظریه‌های متفاوتی ارائه داده است. وی آورده است که به عقیده‌ی ابن معتر در «طبقات الشعراء» چون ابوتّمّام صنعت‌گرا و یا شیفته‌ی صنعت بوده، شاید خواسته است تا از طریق صنعت نام آور شود. از این رو او در این شیوه تحت تأثیر مسلم بن ولید بوده ولی در این کار افراط و از حد تعادل گذر کرده است و همین افراط و تجاوز او مورد نقد قرار گرفته است. نیز آورده است که جرجانی در «اسرار البلاغة» عقیده دارد که ابوتّمّام سراپا تسلیم تکلف بوده است. تا جایی که اگر از مکانی که از آن جا گذر می‌کرده و یا از داستانی که می‌شنیده است، صنعت بدیعی نمی‌ساخت خود را مرتکب گناهی نابخشودنی می‌پنداشته است. به نظر جرجانی همین اصرار او در آوردن صنایع گوناگون باعث دشواری کارش شده و این دشواری از سوی ناقدان مورد پسند واقع نمی‌شده است.

۴- حنا الفاخوری (۱۳۷۴) در کتاب تاریخ ادبیات زبان عرب بعد از آوردن مطالبی درباره‌ی شعر عصر عبّاسی و دوره‌ی بازگشت، از شاعران این دوره چون ابوتّمّام نام می‌برد. او بعد از اشاره به زندگی، آثار، خصوصیات شعر و هنر و اسلوب شعری ابوتّمّام، او را شاعر غنایی دانسته و معتقد است که ابوتّمّام در غزل‌های خود علاوه بر شرح سوز درون، تصویرهای کوتاه و زیبایی از حالات عاشق و آنچه از اعجاب، آرزو، غیرت و نومیدی برای او عارض می‌شود، به دست می‌دهد. و شعر او را اندیشه‌ای عمیق دانسته و از آن تعبیر به صور خیال کرده که از سرچشمه‌ی انفعالات نفسانی بر آن حیات و حرکت می‌ریزد. به نظر او ابوتّمّام سر کرده کسانی است که علم و فرهنگ را به شعر داخل کردند و همین‌طور به دلیل زیبایی بیان و قدرت ایجاز و رجاحت عقل و سلامت ذوق ابیاتی از اشعار خود را ضرب المثل زبانها ساخته است.

۵- اکبر بهروز (۱۳۷۷) در کتاب تاریخ ادبیات عرب در خصوص شعر عصر عبّاسی و شاعران معروف این دوره سخن گفته است. از شاعران مورد توجه او ابوتّمّام است که به زندگی و اثر معروف او، حماسه، اشاره کرده و دلیل تصنیف این کتاب را بیان کرده است. او ابوتّمّام را شاعری فصیح، حاضر الذهن و سریع الجواب دانسته و معتقد است که او شاعری دارای الفاظ محکم و ترکیبات متین و شعرش پر از اشارات تاریخی، فلسفی و نحوی است و معانی تازه‌ی بسیاری در اشعارش بکار برده است.

۶- محمود ابراهیمی (۱۳۷۹) در مقاله خود با عنوان پرتو قرآن کریم در شعر ابوتّمّام او را شاعری قوی، با عزّت نفس متکّی به خویشنداری، یک شخصیت توده‌ای خوش مشرب و برخوردار از زندگی اشرافی می‌داند. هدف او بیان موج مفاهیم اسلامی به ویژه پرتو آیات قرآن کریم در شعر شاعران عصر عبّاسی است. در این مقاله، دیوان شعر ابوتّمّام را بررسی کرده و هر جا شاعر به نحوی از انحاء تحت تأثیر آیات قرآن کریم قرار گرفته و الفاظ آن را بصورت اقتباس یا تضمین یا درج در ابیات خویش آورده است، مشخص کرده و شواهد شعری بیان کرده است. به عقیده او کمتر قصیده‌ای از قصائد ابوتّمّام را می‌توان یافت که از لفظ قرآنی یا تصاویر زیبایی آن خالی باشد.

۷- شوقی ضیف (۱۳۸۲) در کتاب تاریخ و تطوّر علوم بلاغت آورده است که با آغاز دوره عبّاسی ملاحظات به بلاغت بیشتر می‌شود. و دلیل آن را دو چیز معرفی کرده است: یکی تحوّل نظم و نثر و تطوّر حیات عقلی و مدنی و دیگر پیدایش دو گروه از اهل تعلیم که یکی به لغت و شعر و دیگری به خطابه، مناظره و استواری ادّله و ظرافت و زیبایی بیان توجه داشتند. عقیده گروه اول را نزدیک بودن شعر به زبان روزمره مردم برای درک آنها و شیوه گروه دوم را پافشاری بر استواری، فخامت و جزالت کلام بیان کرده است. و شیوه دوم را شیوه مسلم بن ولید دانسته و معتقد است که او آن را جزء جدا نشدنی شعر دانسته و آن را «بدیع» نامیده است و دنباله رو او در این کار ابوتّمّام است و ابوتّمّام تفنّن در این شیوه را به افراط کشانده است.

۸- سعید شیبانی (۱۳۸۳) در مقاله خود با عنوان پیچیدگی و ابهام در شعر ابوتّمّام، پیچیدگی و ابهام را در شعر عربی پدیده‌ای قدیمی بیان کرده است. او آن را ناشی از بکارگیری مجاز، استعاره و دیگر صنایع بدیعی در شعر، یا مولود اتّحاد و انسجام چند معنا با هدف توضیح حالت ذهنی ناپیدا یا حالت ادراکی ناپخته‌ای در ذهن مؤلّف و یا پیچیدگی حاصل از نحوه خواندن خواننده‌ای که در تفسیرها و های خود به چند دلالت باور دارد، می‌داند. به نظر او پیچیدگی و ابهام در شعر ابوتّمّام به علت کوتاهی و غفلت خواننده (همانند ناتوانی وی در همراهی با دگرگونی در ساختار قصیده) می‌باشد.

۹- امیر مقدّم متّقی (۱۳۸۹) در رساله دکترای خود با عنوان بررسی جایگاه ادبی و فرهنگی ابوتّمّام در ایران و تأثیر فرهنگ ایرانی بر شعر او با بررسی اوضاع سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، زندگی و آثار،

شخصیت و ویژگیهای ظاهری و اخلاقی، دین و مذهب، اغراض، موضوعات و اسلوب شعری ابوتّمّام، او را شاعر خودگرا و پرآوازه عصر عبّاسی دانسته و معتقد است که ابوتّمّام با بهره گرفتن از سرچشمه فلسفه، فرهنگ، عمق و دقّت توانسته است همراه با جریان بازگشت، شعر عربی را که توسط برخی از شعرای نوگرا چون بشّاربن برد و ابونواس دچار تغییراتی گشته و از اسالیب کهن و شیوه سنتی روی برتافته بود، به سوی استحکام و متانت شعر قدیم معطوف نماید و با ایجاد ارتباطی محکم میان تفکر هنری، فلسفی و فرهنگی رنگ تازه‌ای به قصیده عربی ببخشد.